

воздействие на личность // Психология зависимости : Хрестоматия / Сост. К.В. Сельченко. – Мн. : Харвест, 2004. – С. 175–222.

6. Егоров А.Ю., Кузнецова Н., Петрова Е. Особенности личности подростков с интернет-зависимостью / А.Ю. Егоров, Н. Кузнецова, Е. Петрова // Вопросы психического здоровья детей и подростков. – 2005. Т. 5. – № 2. – С. 20–27.

7. Жичкина А.Е., Белинская Е.П. Самопрезентация в виртуальной коммуникации и особенности идентичности подростков-пользователей Интернета / А.Е. Жичкина, Е.П. Белинская // Труды

по социологии образования. – М., 2000. Т. 5. Вып. 7.

8. Зависимое поведение. Механизмы формирования и методы коррекции / Н.Г. Идрисова. – Москва : ИИКЦ «Эльф-3», 2005. – 176 с.

9. Симатова О.Б. Психологические механизмы формирования аддиктивного поведения / О.Б. Симатова // Вестник ЧитГУ, 2008. – № 1. – С. 83–92.

10. Cyber disorders : the mental health concern for the new millennium / K.S. Soung, M. Pistner, J. O. Mara et al // Cyber Psychol. Behavior. – 1999. – Vol 3, № 4. – P. 475–479.

УДК 159.922

ПСИХОЛОГІЧНЕ СУПРОВОДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ОБДАРОВАНОСТІ ЯК «МАЛЕНЬКОГО ПАРОСТОЧКА»

Карсканова С.В., к.психол.н., викладач кафедри педагогіки початкової освіти
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Обдарованість людини – це маленький паросточок, який ледь проклюнув із землі та потребує до себе величезної уваги. Необхідно пестити та плекати його, доглядати за ним, зробити все необхідне, щоб він виріс і дав рясний плід.

В.О. Сухомлинський

У статті розглядаються підходи у розрізненні інтелектуального та академічного типу обдарованості та наводяться дослідження механізмів інтелектуальної обдарованості. Наводяться приклади стратегії психологічного супроводження батьків обдарованих дітей.

Ключові слова: обдарованість, дослідження інтелекту, типи обдарованості, психологічне супроводження обдарованих.

В статье рассматриваются подходы в распознавании интеллектуального и академического типа одарённости и приводятся исследования механизмов интеллектуальной одарённости. Приводятся примеры стратегии психологического сопровождения родителей одарённых детей.

Ключевые слова: одарённость, исследования интеллекта, типы одарённости, психологическое сопровождение одарённых.

Karskanova S.V. PSYCHOLOGICAL MAINTENANCE OF INTELLECTUAL GIFTEDNESS AS A «LITTLE GERMS (BY V.A. SUHOMLINSKIY)»

The article deals with approaches to intellectual and academic type of giftedness, gives the examples of strategies of psychological support parents of gifted children.

Key words: talent, intelligence studies, types of talent, psychological support of gifted.

Постановка проблеми. Пошук шляхів підвищення соціально-економічного потенціалу сучасного українського суспільства актуалізує потребу зростання інтелектуального рівня людей, які здатні нестандартно вирішувати проблеми, що постають перед державою, і вносити новий зміст у всі сфери життєдіяльності. Саме обдаровані діти та підлітки створюють унікальну можливість компенсувати потребу держави в інтелектуальних людських ресурсах і конкурентоспроможних фахівцях на світовому ринку праці. Звідси випливає найважливіше завдання сучасної освіти – виявлення, діагностика, розвиток і підтримка інтелектуально обдарованих дітей.

Виклад основного матеріалу дослідження. На даний час активно розвивається творче середовище для виявлення особливо обдарованих дітей у кожній загальноосвітній школі. Старшокласникам та початківцям надається можливість навчання в заочних, очно-заочних і дистанційних школах, що дозволяють їм незалежно від місця проживання та навчання освоювати програми профільної підготовки. Проте при рівні розвитку системи олімпіад та конкурсів школярів потрібно відпрацювати механізми обліку індивідуальних досягнень школярів при прийомі до вишів.

У даний час потрібна не тільки комплексна підготовка керівних і педагогічних працівників освітніх установ, практичних психологів та соціальних педа-

гогів до психолого-педагогічного супроводу обдарованих дітей та підлітків, а й просвітницька робота з батьками для формування у них сучасних уявлень про природу, методи виявлення і шляхи розвитку здібностей та обдарованості їхніх дітей.

Помилковим є уявлення про те, що обдарованість і талант – це висока успішність у всіх областях діяльності, у тому числі, і в навчанні. Обдаровані школярі можуть відчувати поведінкові труднощі (агресивність, безтурботність, порушення дисципліни), когнітивні труднощі (відхилення в розвитку пам'яті і сприйняття), труднощі у формуванні навчальних навичок (дислексія, дисграфія, дискалькулія). Не «вписавшись» у загальну систему навчання, обдаровані школярі часто визначаються як проблемні. Саме тому, наприклад, у школах Великобританії при ідентифікації обдарованих дітей особливу увагу приділяють невстигаючим школярам та школярам з проблемами в поведінці, тому що в цій групі дітей відсоток обдарованих виявляється найбільш високим.

Дослідження психологічних механізмів інтелектуальної обдарованості не є суто академічною проблемою, на думку М.О. Холодної, «оскільки відомості про психологічний «устрій» цієї унікальної людської якості необхідні для розробки валідних засобів діагностики проявів інтелектуальної обдарованості, а також для створення умов для актуалізації її розвитку потенці-

алу обдарованості у дітей дошкільного віку, й дорослих» [1, с. 11].

Визначаючи проблему інтелектуального розвитку особистості, накопичення сукупного інтелекту в наш час як проблему зберігання еліти нації, людства, більше того, як проблему виживання людства, М.Л. Смільсон, акцентує увагу на необхідності впливу на становлення, формування і розвитку інтелекту. Експериментальні дослідження, проведені авторкою, виявили певні недоліки у структурі інтелекту, досягнутого стихійно. З точки зору М.Л. Смільсона, «суспільна актуальність проблеми дослідження інтелектуального розвитку юнацтва, яке потребує відповідного психолого-педагогічного забезпечення, спрямованого на його збагачення, ампліфікацію, суттєво зросла у зв'язку із прийняттям в Україні рішення про перехід на дванадцятирічну освіту» [2, с. 119].

М.О. Холодна визначає вісім основних, на її думку, експериментально-психологічних теорій інтелекту, що розроблялися в рамках різних зарубіжних і вітчизняних підходів (як своєрідна реакція на не конструктивність тестологічних теорій) і були зорієнтовані на вияв механізмів інтелектуальної активності; визначає концептуальну лінію в трактовці природи інтелекту кожного підходу таким чином:

1) соціокультурний підхід (інтелект як результат процесу соціалізації, а також впливу культури в цілому);

а) міжкультурні дослідження пізнавальних процесів (Дж. Брунер, А.Р. Лурія та ін.);

б) культурно-історична теорія вищих психічних функцій (Л.С. Виготський);

2) генетичний підхід (інтелект як наслідок адаптації, яка ускладнюється вимогами оточуючого середовища у звичайних умовах взаємодії людини з навколишнім середовищем);

а) етологічна теорія інтелекту (У.Р. Чарлсворз);

б) операціональна теорія інтелекту (Ж. Піаже);

3) процесуально-діяльнісний підхід (інтелект як особлива форма людської діяльності);

а) дослідження інтелекту в контексті теорії мислення як процесу (С.Л. Рубінштейн, О.А. Брушлінський, Л.О. Венгер; Н.Ф. Талізїна та ін.);

б) дослідження особистісних факторів інтелекту в межах теорії діяльності (О.К. Тихоміров, К.О. Альбуханова-Славська та ін.);

4) освітній підхід (інтелект як продукт цілеспрямованого навчання);

а) теорії когнітивного навчання (А. Стаатс, К. Фішер, Р. Фейрштейн);

б) дослідження інтелекту в контексті проблеми учіння (Н.О. Менчинська, З.І. Калмикова, Г.О. Берулава та ін.);

5) інформаційний підхід (інтелект як сукупність елементарних процесів переробки інформації);

а) ментальна швидкість як основа індивідуальних інтелектуальних розходжень (Х. Айзенк);

б) елементарні інформаційні процеси як основа індивідуальних інтелектуальних розходжень (Е. Хант, Р. Стернберг);

6) феноменологічний підхід (інтелект як особлива форма змісту свідомості);

а) гештальт-психологічна теорія інтелекту (В. Келер, Р. Мейлі, М. Вертгеймер та ін.);

б) особливості індивідуальної бази знань як основа інтелектуальної компетентності суб'єкта (Р. Глезер, М. Чі, Дж. Чемпіон та ін.);

7) структурно-рівневий підхід (інтелект як система різнорівневих пізнавальних процесів);

а) структурно-рівнева теорія інтелекту (Б.Г. Ананьев, Е.І. Степанова);

б) теорія функціональної організації пізнавальних процесів (Б.М. Величковський);

8) регуляційний підхід (інтелект як фактор саморегуляції психічної активності);

а) інтелект як умова контролю мотивації (Л.Л. Терстоун);

б) інтелект як ментальне самоврядування (Р. Стернберг).

Підводячи підсумок своїх досліджень, М.О. Холодна доходить висновку, що «інтелектуальна обдарованість – це, безумовно, не дар природи у вигляді виграшу в дезоксирибонуклеїнову лотерею і не наслідок втручання будь-яких містичних сил у вигляді божого промислу, як, втім, це і не продукт соціалізації. Інтелектуальна обдарованість – результат тривалого процесу, який підкоряється визначеним закономірностям, сутність його полягає у вибудовуванні цього процесу і збагаченні індивідуально-ментального (розумового) досвіду» [4, с. 288].

Виходячи з результатів досліджень М.О. Холодної, аналіз механізмів інтелектуальної обдарованості дає змогу уточнити роль ментального досвіду як психічного носія властивостей інтелекту і пояснити деякі унікальні ефекти роботи людського інтелекту. Особливості складу й будови ментального досвіду визначають закономірний, стійкий та інваріантний характер інтелектуального відображення, яскраво виражену індивідуалізовану спрямованість інтелектуальної поведінки, здібність до породження нових ідей за рахунок детермінованих «зсередини» трансформацій наявних уявлень; прояву стереотипізації й дезадаптивності інтелектуальної поведінки навіть у дуже розумних людей у зв'язку з тимчасовим блокуванням тих чи інших форм ментального досвіду [4].

М.А. Холодна, досліджуючи інтелект школярів, так визначила основні поняття.

Інтелектуальні здібності – властивості інтелекту, що характеризують успішність інтелектуальної діяльності в тих чи інших конкретних ситуаціях з точки зору правильності та швидкості переробки інформації в умовах вирішення завдань, оригінальності та різноманітності ідей, глибини і темпу півченості, вираженості індивідуалізованих способів навчання.

Обдарованість – це загальна здатність індивіда свідомо орієнтувати своє мислення на нові вимоги; це загальна здатність психіки пристосовуватися до нових завдань і умов життя.

Інтелектуальна обдарованість – це рівень розвитку і тип організації індивідуального ментального досвіду, які забезпечують можливість творчої інтелектуальної діяльності, тобто діяльності, пов'язаної із створенням суб'єктивно і об'єктивно нових ідей, використанням інноваційних підходів до вирішення проблем, відкритістю суперечливим аспектам ситуації і т. д. Інтелектуальна обдарованість – це такий стан індивідуальних психологічних ресурсів (в першу чергу розумових ресурсів), який забезпечує можливість творчої інтелектуальної діяльності, тобто діяльності, пов'язаної із створенням суб'єктивно і об'єктивно нових ідей, використанням нестандартних підходів у розробці проблем, чутливістю до ключових, найбільш перспективних ліній пошуку рішень в тій чи іншій предметній області, відкритістю до будь-яких інновацій і т. д.

Талант в області інтелектуальної діяльності – вищий рівень інтелектуального розвитку особистості, який забезпечує можливість створення ідей, теорій, наукових, літературних і філософських творів, що мають ту чи іншу ступінь суспільної значущості.

В. Штерн визначає інтелектуальну обдарованість як загальну здатність людини свідомо направити своє мислення на нові вимоги, пристосувати його до вирішення нових завдань і до нових умов життя. Спрямованість на нове відрізняє інтелектуальну обдарованість від пам'яті; ознака пристосовування – від геніальності (сутність якої полягає в мимовільному творчості); ознака загальності відрізняє інтелекту-

альну обдарованість від таланту, який проявляється у людини, як правило, в будь-якому певному виді діяльності.

Д.Б. Богоявленська визначає обдарованість як системну, що розвивається протягом життя, якість психіки, яка визначає можливість досягнення людиною більш високих, непересічних результатів в одному або декількох видах діяльності порівняно з іншими людьми. За їх же визначенням обдарована дитина – це дитина, яка виділяється яскравими, очевидними, іноді видатними досягненнями (або має внутрішні передумови для таких досягнень) в тому чи іншому виді діяльності [1; 2].

Д.В. Ушаков, проводячи чітку грань між поняттями «талант» і «обдарованість», визначає обдарованість як потенційний талант, а талант – як реалізовану обдарованість. І якщо результатом геніальності є діяльність, що має обов'язково позитивне і епохальне значення, то результатом таланту може бути як культурно цінний продукт (твори мистецтва, наукові теорії, інженерні споруди, релігії, ідеологічні рухи тощо), так і діяльність полководця, що приносить страждання і руйнування.

Інтелектуальний тип обдарованості. Саме таких називають «розумними», кмітливими, «світлими головами» й «надією школи». Вони, як правило, мають глибокі знання, самостійно їх здобувають – самі читають складну літературу, навіть можуть критично поставитися до певних джерел. Учні цього типу обдарованості точно й глибоко аналізують навчальний матеріал, нерідко схильні до філософського осмислення матеріалу.

Два основних підтипи інтелектуальної обдарованості:

- виявляються насамперед загальні розумові здібності;
- коли високі здібності виявляються у спеціальній галузі знання.

Пізнавальна потреба, яка є неодмінною характеристикою будь-якого типу обдарованості, саме в цих учнів виявляється найбільше. Як правило, цей тип обдарованості має стійку систему пізнавальних інтересів, простежується у розумових акселератів, «вундеркіндів».

Успішність інтелектуально обдарованих не завжди збігається з рівнем їхніх здібностей: серед інтелектуалів є відмінники, трієчники і навіть двієчники. Тут усе визначає не тільки інтелект, а й ставлення.

Академічний тип обдарованості. Для цього типу обдарованості теж характерний досить високий інтелект, однак на перший план виходять особливі здібності саме до навчання. Учні цього типу обдарованості насамперед уміють добре засвоювати матеріал, тобто навчатися. Особливості їхньої пізнавальної сфери (мислення, пам'яті, уваги), деякі особливості їхньої мотивації такі, що роблять навчання легким, приємним. Медалісти, яких називають гордістю навчального закладу, найчастіше належать саме до цього типу обдарованості. Саме з таких виростають справжні майстри своєї справи.

Академічний тип обдарованості теж має свої підтипи: є особи з широкою здатністю до навчання (вони легко засвоюють будь-яку діяльність, виявляють помітні успіхи у всіх науках), а є такі, у яких підвищені здібності виявляються лише в одній чи кількох близьких галузях.

У деяких випадках буває складно розрізнити інтелектуальний та академічний тип обдарованості – вони можуть блискуче навчатися, у них є пізнавальна потреба. Різниця, мабуть, полягає в особливій розумовій самостійності інтелектуалів, у їхній підвищеній критичності мислення, здатності самостійно глобально, філософськи осмислювати складні інтелектуальні проблеми. Академічно обдаровані – це завжди генії

саме навчання, це професіонали шкільної (а потім і студентської) праці, чудові майстри швидкого та якісного засвоєння.

О. Моляко визначив у системі творчого потенціалу такі складові, які можна назвати й особистісними властивостями обдарованих:

- задатки, схильності, що виявляються в підвищеній чутливості, вибірковості, перевагах, а також у динамічності психічних процесів;
- інтереси, їх спрямованість, частота й систематичність їх вияву, домінування пізнавальних інтересів;
- допитливість, прагнення до створення нового, схильність до вирішення й пошуку проблем;
- швидкість у засвоєнні нової інформації, утворення асоціативних масивів;
- схильність до постійного порівняння, зіставлення, вироблення еталонів для наступного відбору;
- вияв загального інтелекту – розуміння, швидкість оцінок і вибору шляху вирішення, адекватність дій;
- емоційна забарвленість окремих процесів, емоційне ставлення, вплив почуттів на суб'єктивне оцінювання, вибір;
- наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, працьовитість, систематичність у роботі, сміливе прийняття рішень;
- творчість – уміння комбінувати, знаходити аналогії, реконструювати; схильність до зміни варіантів, економічність у рішеннях, раціональне використання коштів, часу;
- інтуїтивізм – схильність до надшвидких оцінок, рішень, прогнозів;
- порівняно швидке оволодіння уміннями, навичками, прийомами, оволодіння технікою роботи, ремісничою майстерністю;
- здатність робити особистісні стратегії й тактики у розв'язанні загальних і спеціальних нових проблем, задач, пошук виходу із складних, нестандартних, екстремальних ситуацій.

Певний рівень інтелектуальної обдарованості поєднується з відповідними рисами особистості, що дає можливість дійти висновку про своєрідні особливості людини. Аналіз літератури з проблем якостей, властивих обдарованим особистостям, дозволяє окреслити характеристики їх емоційної сфери: позавікова вразливість і пов'язана з нею підвищена емоційна чутливість до всього, що відбувається; наявність перебільшених страхів, недолік емоційного балансу (в т. ч. інтелектуально-афективна дисінхронія), що може призводити до з'яви нейротизму, емоційної невірноваженості. Причини таких станів дослідники вбачають у тиску з боку значущих осіб, залежності «емоційного комфорту», самооцінці і самоідентифікації від наявних досягнень. Деякі дослідники, навпаки, вважають обдарованих особистостей набагато благополучнішими, ніж звичайних. Проблеми емоційного розвитку, в більшості, приписуються особам з винятковою обдарованістю.

Під психолого-педагогічним супроводом інтелектуально обдарованих дітей та підлітків ми розуміємо виявлення, діагностику, індивідуалізацію навчання, психічний розвиток, виховання, матеріальну і психолого-педагогічну підтримку, а також просвітницьку і консультативну роботу з батьками.

При психологічному супроводженні умовно скарги батьків на обдарованих дітей можна поділити на такі чотири групи:

1. Відсутність контакту з дітьми: нерозуміння того, як вони живуть, чим цікавляться, неможливість відверто поговорити з ними, відчуття своєї батьківської неспроможності й т. п.
2. Тривога за дітей, викликана тим, що вони живуть не так, як це повинно було б бути, з погляду батьків.
3. Неповажне, різке ставлення дітей до батьків, постійні суперечки й конфлікти з ними через дрібниці.

4. Проблеми, пов'язані з такими обставинами, як «Моя дитина самотня, у неї немає друзів...», «Мій син – член якогось угруповання. Що мені робити?»

Важливими моментами в постановці точного психологічного діагнозу, що дозволяє висувати й формулювати подальші гіпотези, є: з'ясування того, наскільки серйозна причина занепокоєння батьків з приводу дитини; з'ясування справжньої позиції батьків стосовно дитини. Обговорення тактики повсякденної поведінки батьків стосовно дитини далі може відбуватися в різних напрямках. Зокрема, доцільно говорити про такі моменти:

1) прямиий вплив є неефективним, особливо коли він базується на негативних прикладах і висловлюваннях;

2) поведінка батьків, яка сприймається й відчувається як тиск, найчастіше тягне за собою не підпорядкування, а опір, негативізм, тобто результат, протилежний бажаному;

3) тиск і контроль призводять лише до одного – стосунки з дитиною псується, набувають небажаного

характеру, що, власне кажучи, і є причиною звернення за психологічною допомогою.

Висновки. Отже, якщо перефразувати, обраний нами за епіграф вислів В.О. Сухомлинського, психологічне супроводження обдарованої дитини та її батьків – це кропітка праця пестити та плекати кожну дитину, доглядати за нею, супроводжувати її та зробити все необхідне для її адаптації у сучасному суспільстві, допомогти в її самореалізації.

Література:

1. Психология одаренности: проблемы, структура, показатели: сборник статей / [ред. М.А. Холодная, О.А. Комаровская и др.]. – Киев: Украинский центр творчества детей и юношества. – 1996. – 100 с.
2. Смутьсон М.Л. Психология развития интеллекта / М.Л. Смутьсон. – Монография. – Київ: Нора – Друк, 2003. – 298 с.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5 т. – К.: Рад. школа. – 1976-1977. – Т. 3.
4. Холодная М.А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования / М.А. Холодная. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.

УДК 159.922.1+37.015.3

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ СТАНОВЛЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ПЕРІОД ДОРОСЛІШАННЯ

Кікінежді О.М., к.психол.н., професор,
завідуюча кафедри психології, провідний науковий співробітник
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
директор науково-дослідного
Центр з проблем гендерної освіти та виховання учнівської та студентської молоді
Національної академії педагогічних наук України

У статті представлено механізми дослідження ідентифікації як соціально-психологічного феномену диференціації статі в онтогенезі. В руслі особистісно-егалітарної парадигми утверджується положення про те, що провідним механізмом становлення гендерної ідентичності учнів на різних вікових етапах розвитку виступає статеворольова ідентифікація як процес і результат мотиваційно-ціннісних диспозицій особистості у період її дорослішання. Згідно з теоретичними установками гендерного підходу як особистісно-орієнтованого та егалітарного вибудовується авторська модель статеворольової ідентифікації особистості в онтогенезі. У висунутих вихідних положеннях у контексті гуманістичної, генетичної та когнітивної психології визначається сутність психологічних механізмів та закономірностей функціонування гендерної ідентичності особистості у період її дорослішання.

Ключові слова: *статеворольова ідентифікація, гендерна ідентичність, статева соціалізація особистості, гендерні орієнтації, маскулінно-фемінний-андрогенний конструкт, гендерний образ Я, особистісно-егалітарний підхід, егалітарна свідомість і самосвідомість.*

В статье представлен целостный анализ проблемы идентификации как социально-психологического феномена дифференциации пола в онтогенезисе. Развитие гендерной идентичности подрастающей личности как стержневой характеристики в любой сфере ее жизнедеятельности рассматривается с позиции разных подходов когнитивной, генетической и гуманистической психологии. Разработана авторская модель психологической сущности проблемы гендерной идентификации в онтогенезе. В русле личностно-эгалитарной парадигмы утверждается положение о том, что ведущим механизмом становления гендерной идентичности учащихся на разных возрастных этапах развития выступает полоролевая идентификация как процесс и результат мотивационно-ценностных диспозиций личности в период ее взросления.

Ключевые слова: *полоролевая идентификация, гендерная идентичность, половая социализация личности, полоролевые представления, гендерный стереотип, гендерные компетенции, личностно-эгалитарный подход, маскулинно-феминно-андрогенный конструкт, гендерный образ Я, эгалитарное сознание и самосознание.*

Kikinezhdi O.M. PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF THE FORMATION OF GENDER IDENTITY OF THE PERSON IN THE PERIOD OF MATURATION

The article deals with the concepts of the research identification as social and psychological phenomenon of gender differentiation in ontogenesis. In the context of the personal-egalitarian paradigm it is stated that sex-role identification is the leading mechanism of the formation of person's gender identity on different stages of age development as a process and outcome of motivational dispositions of the person during its maturation. According to theoretical settings of gender approach as an egalitarian consciousness a model of gender-role identification of the person is defined in the ontogeny. Firstly, in the context of humanistic, genetic and cognitive psychology the nature of psychological mechanisms and the patterns of functioning of gender identity of the person in the period of maturation are defined.

Key words: *sex-role identification, gender identity, gender socialization of the person, gender conceptions, masculinity-femininity-androgenic construct gender orientations, gender image «I», personal-egalitarian approach, gender competences, person oriented approach, egalitarian consciousness and self-consciousness.*